

УДК 343.9:343.6(477)

Євгенія Дика,*аспірант кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

РОЛЬ КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ В МЕХАНІЗМІ ВЧИНЕННЯ ЗАГАЛЬНОКРИМІНАЛЬНИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

Стаття присвячена аналізу ролі та впливу криміногенної ситуації на злочинну поведінку під час учинення насильницьких злочинів загальнокримінального характеру. Здійснюється спроба простежити взаємозалежність між конкретним насильницьким злочином проти життя і здоров'я особи й типовою криміногенною ситуацією, яка виникає та передує його вчиненню. Формулюються висновки щодо сучасного значення криміногенної ситуації в механізмі злочинної поведінки особи.

Ключові слова: криміногенна ситуація, насильницька злочинність, механізм злочинної поведінки, мотив, типологія, класифікація, фактори злочинності.

Постановка проблеми. Вивчаючи насильницьку злочинність, варто враховувати те, що коли мова йде про її загальні кримінальні характеристики, то мається на увазі сукупність таких злочинів, під час здійснення яких насильство є елементом злочинної мотивації, а не просто засобом досягнення цілі. Про насильство як основоположну мету говорять, коли вивчають феномен насильства в широкому розумінні, порівнюючи та знаходячи кореляцію з агресією й агресивною поведінкою.

Тому в дослідженні ми робимо наголос саме на злочинах проти життя і здоров'я людини, таких як умисне вбивство, доведення до самогубства, умисне тяжке тілесне ушкодження, умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, умисне легке тілесне ушкодження, побої та мордування, погроза вбивством тощо, які найчастіше зустрічаються, відповідно до матеріалів слідчої практики й вироків суду з кримінальних справ.

У кримінологічній науці вивченням криміногенної ситуації, а також її впливом на суб'єкт злочину займалися чимало вітчизняних і зарубіжних учених. Безпосередній взаємозв'язок між ситуацією та насильницькими злочинами вивчали такі вчені: Є.М. Блажівський, П.М. Бузало, Л.А. Волкова, В.В. Голина, Б.М. Головкін, С.Ф. Денисов, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, С.М. Іншаков, О.Г. Кальман, О.В. Кириченко, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, В.В. Лунєєв, В.Д. Малков, І.Г. Малкіна-Пих, Г.М. Мінковський, В.І. Полубінський, О.Б. Сахаров, С.О. Степанчикова, І.О. Христинич, Є.В. Черних, О.Ю. Юрченко та інші.

Метою статті є аналіз даних стосовно насильницької злочинності, за допомогою яких є можливим визначення місця й основних ознак криміногенної ситуації в механізмі насильницьких злочинів.

Завдання, які ми ставимо перед собою, – це передусім кримінально-правова кваліфікація насильницьких злочинів, за допомогою якої

можливо з'ясування того, які саме злочини, згідно із судовою практикою, скоюються найчастіше. Наступне, логічно виходячи із цього, завдання – це з'ясування типової криміногенної ситуації для конкретного насильницького злочину. Також необхідно дослідити, які саме обтяжуючі обставини та в яких кримінальних правопорушеннях можливо прирівняти до криміногенної ситуації.

Виклад основного матеріалу. Поставлені завдання будуть досягатися завдяки вибірково-му дослідженню однієї тисячі судових вироків судів першої інстанції Одеської області в кримінальних провадженнях стосовно злочинів проти життя і здоров'я особи за допомогою Єдиного державного реєстру судових рішень.

Варто відмітити, що завжди простежується дуже тісний зв'язок між динамікою насильницьких злочинів проти життя і здоров'я людини та п'янством. У нашому випадку злочин, учинений у стані алкогольного сп'яніння, є не тільки обставиною, яка обтяжує покарання, а й типовою криміногенною ситуацією. Поряд із цим до типової криміногенної ситуації ми прирівнюємо злочин, здійснений за попередньою змовою. Якщо згадати найбільш розповсюджені класифікації криміногенних ситуацій, то, наприклад, за Г.М. Мінковським [1, с. 237], існують ситуації, які створюються з вини злочинця, але не навмисно, до якої можна зарахувати саме доведення себе до стану алкогольного сп'яніння. Такої позиції дотримується й Н.Ф. Кузнецова [1, с. 237].

Також існують ситуації, які заздалегідь створюються та плануються злочинцем з метою полегшення здійснення злочину, наприклад, злочин, учинений за попередньою змовою групою осіб. Сам факт попередньої змови ставить злочинця в рамки невідворотності прийняття рішення здійснити намічений злочин. Ситуація, в якій знаходиться злочинець, пригнічує його, і факт попередньої змови є для нього ніби злочинним зобов'язанням, згідно з яким він

повинен виконати ту чи іншу злочинну роль. Тому нам здається, що такі обтяжуючі обставини, водночас і типові криміногенні ситуації необхідно також виділяти в окрему ланку, коли мова йде про питому вагу таких обставин із загальної кількості загальнокримінальних насильницьких злочинів.

Під час учинення насильницьких злочинів проти життя і здоров'я особи відбувається поєднання низки зовнішніх обставин і негативних внутрішніх морально-психологічних та емоційно-вольових характеристик суб'єкта, в результаті чого формується рішучість злочинця на посягання або виявляються дії щодо першого спонукання.

Проте існує аспект, який стосується обсягу криміногенної ситуації. Виходячи з аналізу судових рішень, ми вважаємо, що це обставини, які виникають незадовго до вчинення злочину й безпосередньо впливають на поведінку суб'єкта в цей момент або незадовго до вчинення злочину. Але це не може бути вплив обставин, що впливають на суб'єкта протягом усієї життєдіяльності, адже ми говоримо саме про ситуацію, про більш конкретну сукупність обставин у більш конкретний період часу.

У цьому контексті необхідно також уміти розрізнити криміногенні фактори, які впливають на насильницьку злочинність, і криміногенну ситуацію, що впливає на рішучість здійснення насильницького злочину.

Криміногенний фактор може призвести до появи в майбутньому складної життєвої ситуації, але ніяк не навпаки. Пропонуємо приклади таких самих розповсюджених і зумовлених сьогоденням факторів:

1) безробіття (трудова зайнятість населення, за підрахунками Державної служби статистики, на 2014 рік становила близько 60%, натеper цей показник трохи покращився з погляду збільшення проценту зайнятості осіб – на 9,6%, але суттєво загальну картину не змінив) [2];

2) безпритульність (про що в сучасній кримінологічній літературі вказують зарубіжні вчені в контексті значного впливу безробіття на насильницьку злочинність неповнолітніх осіб) [3];

3) бідність (що цілком зумовлено, адже на порозі бідності, за даними зарубіжних експертів, перебувають близько 80% українців. Усе це вплив низького рівня ВВП; зростання державного боргу країни, адже сума несплаченої заробітної плати на 1 січня 2017 року становила майже 2 мільйони гривень; збільшення податку на прибуток; зростання комунальних платежів; зменшення показників експорту товарів сільського господарства й багато інших показників) [2];

4) наявність різкої відмінності в матеріальній забезпеченості осіб [4, с. 378].

Тобто ми бачимо, що саме фактори визначають наближення особи до кримінального шляху. Адже не тільки внутрішні спонукання мотивують особу до злочину, а й криміногенні фактори безпосередньо впливають на мотивування. Сучасні процеси криміналізації суспільства та її «новітні технології» є хибним важелем у розвитку протидії насильницькій злочинності, а особливо організованої зло-

чинності. Сучасні кримінологічні дослідження спрямовані саме на вивчення різноманітних теорій криміналізації суспільства та шляхів подолання економічної кризи, яка впливає на цей процес.

Відповідно до проведеного нами аналізу судових вироків першої інстанції в Одеському регіоні, протягом останніх двох років утворюється така картина насильницької злочинності в регіоні й, відповідно, типових криміногенних ситуацій.

Насильницькі злочини проти життя і здоров'я особи	Відсоток від загальної кількості насильницьких злочинів	Типова криміногенна ситуація
Умисне легке тілесне ушкодження	54,9%	Віктимогенна ситуація (провокуюча або легковажна поведінка жертви); конфліктна ситуація
Умисне вбивство	15,7%	Віктимогенна ситуація (провокуюча або легковажна поведінка жертви); доведення себе до стану алкогольного сп'яніння; незаконне придбання зброї
Умисне тяжке тілесне ушкодження	11,8%	Конфліктна ситуація; віктимогенна ситуація
Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження	7,8%	Конфліктна ситуація; доведення себе до стану алкогольного сп'яніння
Злочин, учинений через необережність	6,8%	—
Погроза вбивством	3%	Доведення себе до стану алкогольного сп'яніння; процес розлучення

Виходячи з дослідження, варто відмітити, що майже 45% із загальної кількості насильницьких злочинів проти життя і здоров'я особи вчинюються в стані алкогольного сп'яніння. Лише 1% злочинів учинюється за попередньою змовою групою осіб, серед таких насильницьких злочинів – умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини та умисне тяжке тілесне ушкодження. Подібні криміногенні ситуації ми виділяємо окремо, тому

що вони водночас є й обставинами, які обтяжують кримінальне покарання.

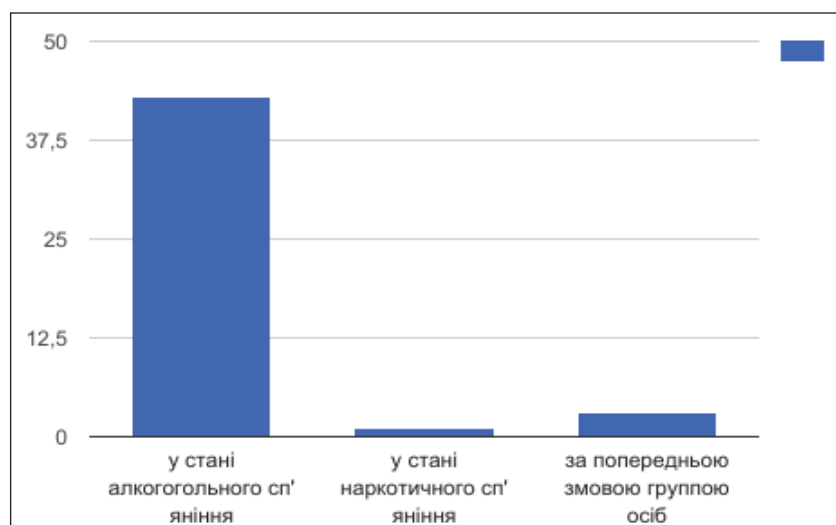
Треба зазначити, що в більшості випадків зустрічається конфліктна ситуація. Тут важливо не сплутати її з проблемною ситуацією. Проведені О.Б. Сахаровим дослідження вказують на те, що проблемна ситуація пов'язана з певними життєвими труднощами, з якими зустрілась особа, а конфліктна ситуація – це різноманітні зіткнення й гострі суперечності між інтересами суб'єкта злочину та іншими особи, це також конфлікт інтересів [5, с. 117]. Така ситуація не випадково є найбільш розповсюдженою, адже конфлікт між суб'єктами завжди має неповторний характер, а також дуже часто конфлікт набуває розвитку (є він довготривалим чи короткочасним) саме в момент сварки або

зіткнення конфлікту особистісних інтересів. За даними слідчої практики, саме сварки є розповсюдженою передумовою конфлікту. Більшість випадків завдання шкоди здоров'ю зумовлені сваркою між жертвою та потерпілим.

Саме в цьому контексті доречно навести класифікацію залежно від ініціюючої сторони. Вивчаючи насильницьку злочинність, Б.М. Головкін запропонував ситуацію, ініційовану злочинцем, ініційовану потерпілим, змішану ситуацію й ситуацію, ініційовану третіми особами. Досить часто конфлікт пов'язаний зі змішаним типом, коли його розпалюють і злочинець, і потерпіла особа [6, с. 50]. Також у цій схемі помітно деяке розмивання кордонів між класифікаціями ситуацій, так само як і з мотивами насильницьких злочинів. На особливу увагу за-

Діаграма № 1

Діаграма № 2

слуговують ситуації, ініційовані потерпілим, як криміногенні ситуації, що ініційовані віктимною поведінкою потерпілих. У кримінології такі ситуації називаються по-різному: віктимологічні [7, с. 17], віктимогенні [8, с. 158]. Проте незалежно від назви зміст цієї життєвої ситуації залишається незмінним: потенційний потерпілий своєю віктимною поведінкою створює криміногенну ситуацію, в якій виникає намір і рішучість у винного на злочинне посягання.

«Ця ситуація відрізняється від попередньої ініціатором створення – тут вирішальна роль у її формуванні відводиться потенційному потерпілому. Від його поведінки залежить як інтенсивність нападу злочинця, так і тяжкість спричинених насильницьким злочином наслідків. Необхідно відмітити, що віктимна поведінка потерпілих у таких випадках може бути або аморально-провокуючою, або надокучливо-дошкульною. Перший різновид поведінки проявляється у порушенні подружньої вірності, сексуальній розпусті, веденні паразитично-деградуючого способу життя, перебуванні у безпорадному стані тощо. Зазначена поведінка слугувала предметом періодичних конфліктів із винним, у ході яких відбувалося формування розпачливо-рішучого злочинця. Надокучливо-дошкульна поведінка потерпілих знаходила свій вираз у систематичному прискікуванні до винних, уїдливості, докорах, приниженнях, виведенні із психічної рівноваги, заподіянні тяжкої душевної травми тощо. Подібні дії призводили до триваючих конфліктів із винними, в умовах яких відбувалося формування деградовано-нестійких злочинців» [9, с. 124–125].

Варто відмітити, що існують випадки, коли мотивом насильницьких злочинів є корисливий мотив. Наприклад, у деяких умисних вбивствах у злочинця спочатку був корисливий мотив на незаконне заволодіння транспортним засобом. Або спричинення тяжкої шкоди здоров'ю здійснювалось з метою отримати алкогольні напої, або наркотичні засоби, або кошти для їх придбання. У сучасній насильницькій злочинності є досить специфічними та розмитими кордони мотивації. Це пов'язано з виникненням нових факторів, таких як посилення масштабів соціальної конфліктності й переоцінка колишніх цінностей і моральних принципів.

Виникає особлива мотивація поведінки, яка орієнтує людину на самостійне вирішення конфліктів, виходячи з переважно особистих інтересів і допустимості використання будь-яких способів. Серед них перевага надається тому, який здається найбільш легким і дієвим. Жорстокість, сварливість і конфлікт починають сприйматися як норма взаємин. Зростає ситуативність насильницьких злочинів, але вона в багатьох випадках була уявною, поки людина не почала піддаватися впливу цієї ситуації, вести себе в рамках цієї ситуації. Важливо вказати, що все ж таки в більшості випадків насильницькі злочини здійснювались без заздалегідь вигаданого та чіткого плану, тобто рішення приймалось саме під впливом ситуації через спотворення морально-правових поглядів і уявлень злочинця.

Про процеси, які настають після криміногенної мотивації, згадує А.П. Закалюк. Рішення про вчинення злочину посідає центральне місце в механізмі насильницького злочину. З одного боку, в цьому рішенні відображається негативний вплив минулого, з іншого – сучасний криміногенний фактор. Відомо, що більше ніж 40% навмисних убивств і близько 30% розбійних нападів мають ситуативний характер. Але доволі часто ситуативний злочин є таким лише ззовні. «Насправді, щоб певним чином реагувати на сприятливу ситуацію, особа має бути підготовлена до цього. Її спрямованість і комплекс буденної психології в цілому визначають реакцію на ту чи іншу ситуацію, в тому числі негативну, криміногенну. У тих самих ситуаціях емоційні або нестримані особи б'ються, розсудливі – домовляються, розводяться (зазвичай розумні прагнуть взагалі не потрапляти в подібні ситуації)» [10, с. 309]. Саме в цьому значенні великий відсоток криміногенних ситуацій у насильницькій злочинності становить саме віктимогенна ситуація. Коли жертва, точніше, її поведінка є основною причиною агресії або причиною виникнення так званого «ефекту ситуативності». Наприклад, за нашим дослідженням судової практики, за різного ступеня тілесних ушкоджень більшість випадків указувала на провокувальну поведінку жертви. У разі навмисного вбивства жертва поводити себе легковажно, довірливо та необачливо особливо під час контакту з незнайомою або мало-знайомою особою.

«Важливою в кримінології є диференціація рішень за критерієм усвідомленості. За цим критерієм рішення поділяють на: а) повністю усвідомлені; б) частково усвідомлені; в) не усвідомлені, коли рішення побудовано на емоції, вольових збудниках, без участі розуму. Залежно від моменту усвідомлення рішення поділяють на осмислено усвідомлене та інтуїтивне (процес опрацювання рішення не усвідомлюється). Серед рішень про навмисні вбивства інтуїтивні складають до 30%, про розбійні напади – 12%. Вважається, що усвідомленим рішенням більшою мірою можна запобігти, чого не скажеш про інтуїтивні. Те саме можна констатувати у зв'язку з поділом рішень на безумовні та такі, що мають реалізуватися за певних умов. Останніми визначаються не лише можливість, а нерідко й заходи запобігання (недопущення) дії умови. За даними досліджень, 35% рішень про скоєння вбивств ставилися у залежність від поведінки потерпілих. Дві третини рішень про вчинення розбійних нападів ставилися у залежність від підшукування співучасників, можливості відвести від себе підзру у вчиненні» [10, с. 309].

Висновки

Роль криміногенної ситуації в насильницькому злочині залежить передусім від її змістовності й характеру її антисоціального наповнення. Не варто применшувати значення криміногенної ситуації, незважаючи на те що в доктрині існує й така точка зору, що ситуація не має свого детермінуючого значення. Кон-

флікт не обов'язково може накопичувати себе роками, як показує судова практика, він може виникати за короткі проміжки часу, і необхідно приймати конкретне рішення в цій ситуації в цьому перебігу обставин, які щоразу мають свій неповторний характер впливу на особу злочинця або жертви. Також злочинець не завжди може передбачити подальшу поведінку потенційної жертви злочину, що ситуативно модифікує ситуацію, змінюючи її першочергову наповненість. Тоді виникають непередбачувані, короткочасні ситуації, які складніше за всі інші дослідити в механізмі насильницького злочину та передбачити задля запобігання такому виду злочинів.

Список використаних джерел:

1. Кримінологія / под ред. проф. Н.Ф. Кузнецовой, проф. Г.М. Миньковского. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 566 с.
 2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
 3. Mccarthy, Bill ; Hagan, John Homelessness: a criminogenic situation. (Toronto) British Journal of Criminology, Autumn, 1991, Vol. 31 (4), p. 393–10 [Peer Reviewed Journal].
 4. Дрёмин В.Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализа-
5. Сахаров А.Б. О личности преступника и причинах преступности в СССР / А.Б. Сахаров. – М. : Горсюриздат, 1961. – 277 с.
 6. Головкин Б.М. Конкретна життєва ситуація та її роль при вчиненні умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень у сімейно-побутовій сфері / Б.М. Головкин; под. ред. М.Ф. Орзиха, В.Н. Дрёмина // Криміногенна ситуація на юге Украины: особенности и проблемы сдерживания : сборник научных статей. – Одесса : Феникс, 2003. – 262 с.
 7. Кальман А.Г. Словарь криминологических и статистических терминов / А.Г. Кальман, И.А. Христинич. – Х. : ИИПП АПРН Украины ; Гимназия, 2001. – 96 с.
 8. Юрченко О.Ю. Роль виктимогенной ситуации при совершении тяжких насильственных преступлений / О.Ю. Юрченко // Проблемы законности : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В.Я. Тацій. – Вип. 43. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2000. – С. 157–161.
 9. Головкин Б.М. Криминологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері : [монографія] / Б.М. Головкин. – Х. : ППВ Нове Слово, 2004. – 252 с.
 10. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. – 2007. – 424 с.

Статья посвящена анализу роли и влияния криминогенной ситуации на преступное поведение при совершении насильственных преступлений общеуголовного характера. Осуществляется попытка проследить взаимозависимость между конкретным насильственным преступлением против жизни и здоровья человека и типичной криминогенной ситуацией, которая возникает и предшествует его совершению. Формулируются выводы относительно современного значения криминогенной ситуации в механизме преступного поведения лица.

Ключевые слова: криминогенная ситуация, насильственная преступность, механизм преступного поведения, мотив, типология, классификация, факторы преступности.

This article analyzes the role and impact of the criminogenic situation in criminal behavior in the commission of violent crimes ordinary character. Is attempting to follow the specific relationship between violent crime against human life and health and typical criminogenic situation that arises and prior to committing. Draws conclusions on the current value of the criminogenic situation in the mechanism of individual criminal behavior.

Key words: criminogenic situation, violent crime, mechanism of criminal behavior, motive, typology, classification, factors of crime.

